

СПЕЦИФІКА СПІВВІДНОШЕННЯ ІНТЕЛЕКТУ ТА МОРАЛЬНОСТІ У ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО НАУКОВЦЯ

У статті досліджується багатовимірний зміст моралі як прояв людського в людині. Обґрунтовується особистісна орієнтація людини на моральний ідеал із поетапною трансформацією цінностей в засоби. Людина свідомо прямує до моральної досконалості через активну життєву позицію, постійно здійснюючи вибір себе в рамках своєї епохи. Акцентується увага на здатності людини до творчого оновлення, її вміння бути цікавою та актуальною особистістю.

Філософський аналіз моралі частково створює та уточнює, поглиблює дослідження соціального аспекту самореалізації людини. Саме інтенсивність та якість впливу оточення, контрольовані знаннями та силою волі людини, здатні формувати цілісну особистість. Активний спосіб «при-сутності» в бутті формує в людині відчуття як ілюзії, так і реалії «її-буття». Намагання людини упорядкувати думки для упорядкування дій неоднозначно проєктуються на соціальний простір. Тому, аналізуючи з різних боків зазначену тему, приходжу до висновку, що це стосується і науково-освітньої діяльності людини. Характеризуючи сучасний рівень взаємин науки, релігії, філософії, можна зазначити, що їх поліфонічний простір не позбавлений взаємопроникнення (звісно, у виправданих межах). Проблема відповідності моральних цінностей запитам епохи, де людина поспішає встигнути за короткий термін максимально самореалізуватись, досягти можливих матеріальних благ та як їх доповнення – гарної репутації, потребує глибокого аналізу, а іноді й переосмислення аксіологічного потенціалу людини, і зокрема, моральної відповідальності у діяльності науковця. Відразу зауважу, що у даному дослідженні домінує авторське бачення та аналіз заявленої теми, проте він подається з позиції пошуку наукового компромісу на підставі базової логіки субактивно значущих та традиційно обґрунтованих об'єктивних імперативів. Тому їх урахування та науковий аналіз в рамках теми є завданням цієї статті. Актуальність заявленої проблеми дослідження є очевидною сьогодні. Особливо все це проявляється та конкретизується в освітній та науково-дослідницькій сферах, оскільки людина у своїх професійних мотиваціях вибору шукає не тільки гаранту успіху (завдяки успішній маніпуляції власними знаннями та довірою інших), але й бажає отримати та зберегти хорошу репутацію. Моральний самоконтроль та самоаналіз особи ніколи не мав тотального характеру (і, мабуть, не набуде його), проте у кожному суспільстві є особистості, які спонукають інших до переосмислення життєвих цінностей своєю моральнісною позицією, здатністю мати власну точку зору, вмінням відстоювати свої інтереси, мати персональні моральні принципи, співзвучні історично сталим, універсальним позитивним принципам суспільної моралі. Переконливо зазначу, що таким особистостям завжди нелегко миритись з соціальними негараздами, зокрема з тими, які нівелюють почуття гідності людини, перешкоджають реалізації її морально-правових норм. До того ж при бажанні – *viribus unitis* – ситуацію можна якісно змінювати та контролювати, орієнтуючись на пропозиції осіб інтелігентних та морально свідомих. Отже, **метою цієї статті** є пошук та визначення позитивних ціннісних орієнтирів для сучасної людини – інтелігента, інтелектуала, який здатен бачити життя власними очима, активно сприймати запити життя і відповідати на них з позиції людяності, критичності та креативності (відповідно до ситуації), зберігаючи при цьому відчуття ритму епохи.

Науковий здобуток за подібною темою частково розкривається у працях як вітчизняних фахівців (Т. Аболіної, М. Тофтула, А. Єрмоленка), так і закордонних (Д. Ліхачьова, А. Гусейнова, В. Лекторського, О. Дробницького, Ю. Шичаніна та інших), думки яких варті уваги. Їх погляди в цілому реактуалізують та заново проблематизують фундаментальні концепти знання, свободи та відповідальності у їх застосуванні. Окрім того, автор цієї статті залучає до аналізу та переосмислення нормативно ціннісного потенціалу людини інформацію, яка є наслідком динамічного реального навчального процесу. За наявності знань (та бажання) людина відрізняє щиру моральність від мистецтва витонченої маніпуляції почуттями (спостерігається у діапазоні від професійної і до політичної та духовної сфер соціуму). Питання змістовності, осмисленості життя є однією із дискусійних тем для ряду гуманітарних наук, проте системного, поглибленого дослідження та аналізу воно набуло у площині соціальної філософії, етики та філософської антропології. Моральна свідомість постає перед людиною обов'язковою умовою життєвої динаміки вибору. Мораль існує не як автономна субстанція, а як особлива властивість соціального середовища, що перебуває у постійній взаємодії з іншими його проявами [1, с. 23]. Тому звернення людини до своєї сутності, самозаглиблення, спроба переосмислення системи загально визнаних цінностей, а заодно – свого власного світогляду, сенсу життя є типовим явищем у генезі етичної думки. Оскільки мораль є одним з атрибутів людяності і намагається охопити сенс причетності людини до життя і визначити її актуальність у сучасному світі, є потреба визначити основні напрямки прикладної, моральної об'єктивізації індивідуума. Природа людини полягає в тому, щоб вона динамічно залишала власну конструктивну компоненту в еволюції суспільства і отримувала позитивний результат самотестування на предмет логічності «обраної життєвої позиції», з одного боку, з іншого боку – мала підтримку з позиції оцінки сумління (людина повинна мати внутрішню переконаність і оптимістичні сподівання щодо власної життєвої присутності). В контексті філософсько-етичного дослідження даного питання основну увагу слід звернути на систему життєвих орієнтирів, яку вона пропонує особистості як систему настанов і цілей, що знаходять своє вираження в реалізації індивідом своєї соціальної функції. Загально відомо, що, з одного боку, цінності мають надчасовий характер і в той же час на різних етапах розвитку суспільства вони набувають різне конкретно-історичне значення. Щоб з'ясувати, наскільки цілісною і життєздатною є система цінностей анархії, проаналізуємо зміст її основних смисложиттєвих орієнтирів. Переважно життя людини оцінюється через призму лінійного темпорального виміру, проте її самореалізація, маючи складний синергетичний процес в основі, часто схоплює час під кутом інтеграції минулого і сучасного, «так би мовити, періодично проходить логічний контроль, апелюючи до традицій, чи до позитивного минулого, яке об'єктивувало та виправдало її творчий пошук». В екзистенції індивіда актуалізувалось питання темпоральної верифікації цінності, яка конкретизується у намаганнях знайти грамотний компроміс у вертикалі історично сталих та історично рухомих аксіологічних орієнтирів. З-поміж традиційного напрямку позитивної претензії людини (актуальність і сутність добра і зла), мужності як виправдання відновлених зусиль в правильному напрямку справедливості через призму об'єктивності, а не персональної позиції (симпатії чи антипатії), обов'язку під кутом соціального атрибута, репресивно щодо самості та автономності людини в їх редукції до сенсу життя окремого індивіда, який самореалізується через наукову та навчальну діяльність, зокрема у сфері гуманітарних наук. Сфера гуманітарного знання в освітньо-дослідницькій площині звучання є прямою ілюстрацією духовності і етики науково-викладацького складу. Адже осмислюючи аксіологічну проблематику результатів людського буття (філософія, культура), розмірковуючи над значущістю тих чи інших історичних подій, аналізуючи питання добра і зла, життя і смерті (етика),

прекрасного і потворного (естетика), коментуючи ті чи інші літературні твори, викладач, оперуючи засобами наукового мислення, тим не менш викладає власне «я» в зміст висновків і узагальнень, наповнює особистісно-детермінованою інформацією суть оціночних суджень і коментарів. Будь-яке викладення є по-своєму авторським. Авторськими є (в усякому разі повинні бути) і наукові дослідження. Варто зазначити, що проблема авторського «я» в дослідницькому (особливо гуманітарному) світі, питання відповідності наукового статусу і звання, реальної роботи і визнання, є актуальними та резонансними, оскільки будь-який варіант їх дієвого розгортання втілює ціннісний аспект морального виміру колективного або авторського. Бути освітянином і науковцем і «робити кар'єру» в науково-освітньому просторі – це проблема несумісного (якщо осмислювати її в етико-моральній площині). Найвірніший і найнадійніший шлях вченого – шлях самої науки: піклуватись виключно про виявлення наукової істини у певній конкретній площині. Якщо вчений прагне звання і наукового ступеня, він втрачає статус інтелігента, зацитькує залишки власної гідності.

В науці теж може бути поганий смак, вульгарність і міщанство. Можуть бути і аморальні речі. В науковому просторі найрезонансніше за будь-яку іншу сферу людської співпраці звучить голос правди і брехні, добра і зла. Усвідомлюючи соціальний зріз моральних цінностей суспільства, свобода у відношенні до зовнішніх умов дозволяє інтелігенту бути частково байдужим до принципів навколишнього середовища. Якщо соціальне середовище і здається цьому типу недостатньо принциповим, він не опускається до його морального рівня. У вчинках «моральний аристократ»-інтелігент підтримує свою гідність, намагаючись не втратити власний ідеал. В його мотивах діє не правило середовища, а «внутрішній голос», якого потрібно слухатися, щоб не втратити самого себе. Він – джерело моральних правил. Таку характеристику можна сміливо застосувати до соціального та морального статусу науковця за покликанням, талантом.

Талановита людина – талановита у всьому. Важливо лише вчасно виявити та дати можливість розвинути таленту. Як правило, успіх стає наслідком діяльності, практичного доведення таленту людини. Варто зазначити, що талент насправді дається індивіду природою (генетично, або є даром Божим), однак його підтвердження більшою мірою залежить не стільки від подарунку, до якого сама людина не доклала зусиль, а саме від свідомої, цілеспрямованої діяльності. Або це грамотно спрямовані зусилля у вірному напрямку.

Проте соціальна активність особи часто спонукається не творчим натхненням чи зрозумілим бажанням розвинути свій талент на радість собі та іншим, а егоїстичними мотивами самоствердження, користуючись далеко не талантом, а часто й іншими засобами. Так було протягом всієї історії людства. Якщо такими темпами самореалізація відбуватиметься й надалі, то «заможна посередність» здолає делікатність таленту. Особливо обурює впевнена присутність у науково-освітній сфері «осіб не за покликанням, а з гаманцем» чи іншими (родинними, товарицькими спонуканнями), які активно посприяли займанню місця. Кожна епоха давала історії видатних людей, але одиниці ставали такими дійсно заслужено. Не варто замовчувати й той факт, що свідомість виростала на чужому полі, тобто інтелектуальний здобуток привласнювався особливо наполегливими людьми в науці із явним браком інтелектуальності та інтелігентності. Сприяла цьому відповідна своєрідна моральна позиція, яка, безсумнівно, суперечить честі та гідності справжнього науковця. На мій погляд, справжній науковець – це врівноважена, доброзичлива, скромна, самодостатня особистість, яка знає, до чого прагне, проте нікого не агітує і демонстративно не повчає. Це зрозуміло для інших зацікавлених подібною ідеєю і без зайвих спонук. Вже сама життєва позиція такої людини постає живим прикладом. Дійсно, живого прикладу в сучасній науково-освітній сфері бракує. Вважаю, причиною цього є невідповідність певних осіб займаній

посаді. Причин багато, але результат один – деградація інтелігентності в сучасній інтелігенції. Задля уникнення вульгарних узагальнень зазначу, що такий діагноз сто-сується не всіх, а насамперед тих, кому владне крісло не муляє совість, та й фактор соціального оточення відіграє роль стороннього спостерігача, втрачаючи перспективу творчої самореалізації та якісного виконання професійного обов'язку. Багатовекторність антиетичного в науково-освітньому просторі глибоко хвилює сучасного науковця за покликанням, «даром природи», а не претензією на соціальне та матеріальне верховенство. Що маємо, на жаль, як науково-освітній факт. Таким чином, лицемірна перед собою особа, утримуючи владні позиції, насаджує антицінності, що й призводить до внутрішніх конфліктів на різних рівнях. З іншого боку, вона може й не усвідомлювати власної хибності з причини посередніх інтелектуальних та моральних властивостей. Вважається, що моральні настанови виконують переважно репресивну функцію по відношенню до самої людини саме у площині соціальної активності, де особа передбачає можливу перспективу, оцінює шлях досягнення її і зважає на громадську думку принаймні авторитетних і гідних осіб, погляди яких бере до уваги. Це притаманне статусу інтелігента. Інтелігент – це людина, яка має якості інтелігентності – розумна, освічена, інтелектуально розвинена, здібна до духовної творчості особа, якій у повному розумінні притаманна грамотна, витончена креативність. Інтелігентність обов'язково передбачає інтелектуальність. Власне *етичне самовизначення* перетворює інтелектуала в інтелігента, отже, саме моральна компонента в її претензії на досконалість, належність і є якісною характеристикою інтелігента. Моральна самосвідомість може виховуватись з доброї волі самої людини (це «ген» духовно сильних особистостей – аристократів духу) або плагиатується (набувається) шляхом залучення до певної інтелігентської субкультури. У його вітальній адаптації спостерігається динаміка персональної верифікації моральних цінностей, максимально наближених до позитива, морального абсолюту. Фокусуючим елементом в оцінці постає ставлення до моральних цінностей самої людини, у її здатності розпоряджатись моральною свободою вибору та відповідальності. Дійсно, моральний вибір можливий лише за наявності свободи, широти знань і моральної грамотності людини. По суті ця, на перший погляд, банальна умова є принциповою у ціннісній орієнтації людини як аристократичного, так і релігійного моральних типів. Розв'язання загальнофілософської та етичної проблеми вибору пов'язане із з'ясуванням природи і сутності людини, її свободи – здатності людини діяти відповідно до своїх інтересів, принципів і цілей, враховуючи знання законів об'єктивної необхідності. Керуючись моральними мотивами, людина орієнтується на найвищі, безумовні вселюдські цінності, зважає на ймовірність морального осуду в разі недотримання моральних вимог, і вже сам осуд для неї є важким морально-психологічним випробуванням. Оскільки моральний осуд не передбачає примусових організаційних санкцій, то суб'єкт морального відношення може здійснювати цей вибір самостійно. Найвищі, безумовні людські цінності фіксуються в категорії «добро», а все те, що йому суперечить, відображається в категорії «зло». Людина лише тоді здійснює справді моральний вибір, коли пропонувані людством уявлення про найвищі абсолютні вселюдські цінності визначаються не лише її мисленням, а й почуттями та волею. Характеризуючи наявність морального вибору, послуговуються моральною свободою, яка відрізняється від економічної, політичної, релігійної, а також від свободи загалом. Категорія «моральна свобода» окреслює проблему можливості і здатності людини бути самостійною, творчою особистістю і разом з тим виражати в моральній діяльності свою суспільну сутність. Об'єктивною передумовою моральної свободи особистості є переборення суперечності між нею і суспільством, внаслідок чого моральні вимоги перестають протистояти особистості як зовнішня, чужа сила, що суперечить її потребам та інтересам. Будучи морально вільною, здійснюючи моральний вибір, людина реалізує себе як твор-

ча особистість. Тому вона змушена відповідати за свій вибір, свою поведінку. Оскільки вибір має моральний характер, то й відповідальність за нього є моральною відповідальністю.

Також усвідомлення власної гідності є фундаментальною рисою науковця, інтелектуала, формою його самосвідомості. На цьому ґрунтується вимогливість людини до себе. Завдяки почуттю власної гідності людина легше усвідомлює відповідальність перед собою як особистістю. Водночас гідність людини вимагає поваги до інших та від інших людей, визнання її прав і можливостей, високої до неї вимогливості. Моральна самовимогливість свідчить, що моральна вимога перестала бути зовнішньою силою й інтеріоризувалась у моральний зв'язок. Водночас людина ототожнює себе і зі своєю реальною життєдіяльністю, постійно готова захищати себе в цьому статусі, тобто відстоювати правильність кожного свого вчинку, що зумовлене дією почуття самоповаги. Це друге *alter ego* називають еґоїстичним началом людини. Більш ґрунтовно було б називати його «Я-апологет», оскільки воно схильне захищати всі вчинки людини, не тільки аморальні, а й високоморальні. У полеміці зі своїм антиподом «Я-апологет» виявляє неабияку винахідливість. Його докази є психологічно переконливими, оскільки адресуються самому собі [2, с. 201]. Одним із найсильніших аргументів «Я-апологета» проти самовимогливості, морального обов'язку особистості є думка про відсутність справедливості в суспільстві, світі загалом, насамперед у сфері суспільних моральних цінностей та стосунків. Тому людина, яка керується моральним обов'язком, опиняється в нерівному становищі стосовно тих, хто ігнорує моральні вимоги й орієнтується на прагматичні критерії діяльності. Аналізуючи цю позицію, індивід послуговується категорією «моральна справедливість», яка характеризує співвідношення кількох явищ з точки зору розподілу блага і зла між людьми, і переконавшись у тому, що справедливість, зокрема моральна, справді існує, а її самовимогливість є не винятком, а принципом людського життя, людина позбавляється сумніву, що її моральна самовимогливість виправдана. Керуючись конкретним моральним обов'язком, людина може поступово виробити звичку чинити згідно з ним, наприклад, бути ввічливою. Така поведінка, викликаючи духовно-емоційне задоволення, починає самостимулюватися і стає типовою рисою характеру людини. Однак моральність не спонукає до матеріальної забезпеченості, впливовості, влади. Від такої примусової пасивності інтелекту і моралі страждає наше суспільство, бо авантюризм, безвідповідальність, лицемірство і як наслідок – безпорадність – призводять до багаторівневої деградації нації. На жаль, не спрацьовують функції контролю і критичного осмислення моральних настанов людини, які реалізують передусім такі форми її самосвідомості, як совість і сором [3, с. 47]. При цьому центральну, основоположну роль у всій системі моральної самосвідомості відіграє совість. Зазначу, що автор не має на меті задовольнитись нищівною критикою влади, це вже не актуально і не тільки тому, що критикуючий суб'єкт ставить себе зверх дійсності, він є тією дійсністю, яка знаходить прилисток у критиці. Тому важче, проте благородніше пропонувати шлях конструктивний та спромогтись повернути до себе більшість небайдужих осіб і – працювати. Доречно повернути увагу саме на переосмислення нашого життєвого укладу, менталітету, який потрібно лікувати засобом морального самоаналізу та самовиховання в душі конструктивної, відповідальної і наполегливої діяльності, супроводжуваної талантом. Для нашого часу і в нашій державі цей діагноз підтвердився. В соціальних колах кожен має бути особистістю, яка добросовісно та якісно виконує свою соціальну роль і відповідає за свої вчинки не стільки перед громадською думкою, скільки перед самою собою. Отже, цінність життя індивіда – в його цілісності, з одного боку, з іншого – у його відкритості життю, у розумінні його мінливості і вмінні знаходити у динаміці змін свою нішу, зберігаючи оцінювально-ціннісний баланс самореалізації, здатності бути моральним критерієм і порадиником для себе.

Орієнтуючись на моральні цінності, людина повинна пам'ятати, що її моральність більшою мірою – її життєва мудрість, яка допомагає знайти свою нішу у соціумі, і лише частково – спроба корегувати світ за своєю вимогою, власним ціннісним виміром. Повинен бути компроміс, який на основі моральних цінностей гармонізує соціум. Таким компромісом, вважаю, має стати здатність людини бути помірною у власних претензіях, поблажливою, розуміючою у ставленні до інших, однак, коли того об'єктивно вимагає ситуація, уміти відстояти свою позицію.

Підсумовуючи результати досліджуваної теми, варто зазначити, що готовність до самоосмислення та переосмислення теоретичних цінностей та ідеалів актуалізує сам процес життя індивіда. Плюралізм думок, доступність інформації та її кількість мобілізують та живлять когнітивну сутність людини. Сама здатність вчитися, накопичувати теоретичний багаж перетворює людину в об'єкт цікавості до себе самої. Людина поважає себе тоді, коли теоретично виправданий моральний конструктив саме з її ініціативи виправдовує себе у практичній сфері, адже моральний позитив актуалізується в діалозі людини зі світом в його абсолютному вимірі через постійну конкретну суспільно конструктивну діяльність. Позитивні моральні цінності стають саме такими у часовому критерії та емпіричному досвіді. Людина повинна збагнути, що її чесноти, її успіхи є також сприянням їй у цьому суспільства, тому повинна бути можливо – унікальна, але позитивна відповідь своєму часу, своїй епосі і самій собі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко А.М. Ціннісно-нормативне обґрунтування науки та автономія суб'єкта / А.М. Єрмоленко // Філософська думка. – 2009. – № 4.
2. Ключова М.Л. Этика как апология жизни (от рационализма к экзистенциализму) / М.Л. Ключова // Вопросы философии. – 2005. – № 10.
3. Шичанина Ю.В. Феномен иномерности: человеческое и сверхчеловеческое / Ю.В. Шичанина // Философские науки. – 2004. – № 5.
4. Дробницкий О.Г. Понятие морали / Дробницкий О.Г. – Москва, 1974. – 380 с.
5. Лихачев Д.С. Прошлое – будущему / Лихачев Д.С. – Москва, 1986. – 360 с.
6. Лой А.М. Моральність як чинник цивілізованості та культури / А.М. Лой // Філософська думка. – 2004. – № 5.
7. Келле В.Ж. Интеллектуальная и духовная составляющие культуры / В.Ж. Келле // Вопросы философии. – 2005. – № 10.
8. Шведов М.Ш. Человек как незавершенная завершенность / М.Ш. Шведов // Вопросы философии. – 2004. – № 2. – С. 177-180.

Алина Кличук

Специфика соотношения интеллекта и нравственности в деятельности современного научного сотрудника

В статье исследуется многомерное содержание нравственности как проявления человеческого в человеке. Обосновывается личностная ориентация человека на нравственный идеал с поэтапной трансформацией ценностей в средства. Человек сознательно стремится к нравственному совершенству посредством активной жизненной позиции, постоянно осуществляя выбор себя в рамках своей эпохи. Акцентируется внимание на способности человека к творческому обновлению, его умении быть интересной и актуальной личностью.

Alina Klichuk

The Specifics of Correlation Between Intellect and Morality in the Work of a Present-day Researcher

This article investigates a rational substantiation absolute in public morality. The morality shows essence of humanity in the man. The man is guided by a moral ideal by transformation of values in means. The man creates itself in life purposefully following a moral ideal of the time.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2010.